

SANAYİ DÖNEMİ SÜRECİNDE FRANSA'DA DİN ANLAYIŞI

Rasim BAYRAKTAR¹

¹ Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Öğretim Üyesi, Yrd. Doç. Dr.

SANAYİ DÖNEMİ SÜRECİNDE FRANSA'DA DİN ANLAYIŞI

Özet: Çalışmamızda, 18. yüzyıl Fransa'sında sanayileşme ile meydana gelen reformcu düşüncelerin gelişim yönü incelenmiştir. Zira Bilimsel bulguların bir sonucu olan sanayileşmenin yaygın ve etkin gücü, "Sanayi Devrimi" ile kendini göstermiştir. Temelde, makinenin insan hayatına girmesi olarak değerlendirilen Sanayi Devrimi, insanoğlunun artan bilimsel bulgularıyla, evreni mümkün olduğunca eksiksiz ve daha iyi kavrama girişimlerinde bulunmasıyla başlamıştır. Bu dönemin asıl sorunu, eski feodal kurumların(Kilise-Aristokrasi-Burjuvazi) dinsel ve geleneksel dogmalarından ödün vermemeleri ve her konuyu tartışılır duruma getirmeleri olmuştur. Bu nedenle biz de, Fransa'da etkili olan filozoflardan Voltaire, J.J. Rousseau, Montesquieu, b'Holbach ve Diderot'un görüşlerinden hareketle sanayi dönemi Fransa halkının nasıl bir düşünce ve inanç yapısına sahip olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Sanayi Devrimi, Din, Doğal Din-Deisme

RELIGIONAL PERCEPTION IN FRANCE IN THE PROCESS OF INDUSTRY PERIOD

Abstract: In this study, it was examined that the development of reformist ideas occurred via industrialization in France of 18th century. Widespread and effective power of industrialization which a consequence of scientific findings had shown itself with "industry revolution". Basically industry revolution had been mentioned as machine joined into human living. This revolution started with the growing scientific findings and enterprises of human being for better understanding of the universe. The main problem of that period was that old-fashioned feodal associations (church-aristocracy-bourgeoisie) used not to compensate from their both religious and conventional dogmas and they brought out every subject to discussable condition. So, we tried to explain how the idea and faith condition of french nation of industry period were and we benefited from the opinions of Voltaire, J.J. Rousseau, Montesquieu, b'Holbach and Diderot who were influential in France.

Keywords: Illumination, Industry revolution, Religion, Natural religion-Deism

I. GİRİŞ

XVII. ve XVIII. Yüzyılın en önemli özelliği, hiç kuşkusuz, Avrupa insanını düşünce ve teknoloji devrimine sürüklemiştir. Sanayileşme dünya ülkelerinin yaşam biçimlerini derinden değiştirmiş, insanlığa yeni sıkıntılarla birlikte yeni bakış biçimleri getirmiştir. Bu yüzyıla kadar, Orta Çağ boyunca halk tabakaları arasında düşünce ve inanç bakımından fazla farklılık olmamış, Kilisenin geleneksel ve Hıristiyanlık anlayışının değerleri ve inançları ortaklaşa paylaşılmıştır. Bu klasikleşmiş Hıristiyanlık anlayışından uyanış, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda başta İngiltere, Almanya ve Fransa'da gittikçe güçlenen ve akılcı düşünce olarak adlandırılan "Aydınlanma Hareketiyle" belirginleşmiştir. Nitekim elit tabaka ile geniş halk kitleleri arasındaki farklılık, din ve inanç konularında da toplumun huzurunu bozan yankılar uyandırmıştır. Zira bu hareket, inanç problemini, belli bir dinin etkisi altında kalmaksızın, tarafsız bir şekilde ele alan ve bilimsel yöntemlerle incelemeye çalışan ilk çığır olmuştur. Bilimsel keşifler sonucunda doğanın sırlarını çözmeye başlayan Aydınlanma hareketinin temsilcileri, yüzyıllardır bağlı kaldıkları Kilisenin Hıristiyanlık geleneğinin, yeni bilimsel bulgular karşısında etkisiz kaldığını görmüşlerdir. Her gün yeni bir bulguyla insan hayatına yön veren bu hareket, bilimsel çalışmalara olan güveni artırmış ve kısa zamanda bütün Avrupa insanının ilgi odağı olmuştur.

Yeni fikirler ve yeni buluşlarla dolu olan sanayileşmenin eşliğindeki toplumun istediği yeni düzen, Tanrının emrini değil, aydınların kafasında sistemleşmiş akıl ürünü ilkelere dayanıyordu. Dolayısıyla kutsal olmadığı için tartışılması mümkün olan din ve gelenek dışı fikirler uğruna yapılan mücadeleler olumlu sonuçlar vermiştir. İnsanların eşitliği, hürriyet ve siyasi haklar gibi yeni fikirler kısa zaman içerisinde bildiriler haline gelmiş ve her yeni gelişme toplumda beğeni kazanmıştır. Bu durum, halk sınıfına, var olan feodal kurumların eleştirilmesi için zemin hazırlamıştır. İşte bütün bu yenilikçi gelişmelere 1789 Fransa İhtilalında Voltaire, J.J. Rousseau, Montesquieu, b'Holbach ve Diderot öncülük etmişlerdir. Hiç kimseye eşit bir kanun uygulanmayan Fransa'da gündün güne bilinçlenen ve bilinçlendikçe sorgulayan halk, isyandan isyana sürüklenmiştir. Artık bir isyanlar ülkesi durumuna gelen Fransız halkı yaptığı her yeni isyanla dünya ülkelerinin dikkatini çekerek, halkın kendisinin çıkarmış olduğu yeni yasalarla feodal topluluklara devlet yapılımasını öğretmiş olmuştur.

Temelde, makinenin insan hayatına girmesi olarak değerlendirilen Sanayileşme, insanoğlunun artan bilimsel bulgularıyla, evreni mümkün oldukça eksiksiz ve daha iyi kavrama girişimlerinde bulunmasıyla başlamıştır. Tabii bu dönüşüm süreci içerisinde eski kültür ile yeni sanayi düzeni arasında bir egemenlik mücadelesi olmuştur. İşte bu değişim sürecinde ortaya çıkan en önemli sorun,

geleneklere dayanan eski toplum bünyesindeki mevcut kurumlardan hangilerinin aynen veya değiştirilerek saklanabileceği ve hangilerinden vazgeçilebileceği konusu üzerinde titizlikle durulmuştur. Toplumsal yapıyı oluşturan kurumlar, her bir toplumda farklı oranlarda değişik aşamalar geçirerek farklı biçimlerde oluşmuşlardır. Sürmekte olan bu değişim sürecini eski şartlar nispeten bulanıklaştırmışsa da, sonuçta sanayileşmenin mantığı kendini kabul ettirmiş ve sanayi toplumuna atfedilen özellikler en uç noktalara kadar kendini kabullendirmiştir.

II. DEVRİMCİ DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

XVIII. yüzyıl düşünce tarihinin evriminde büyük önem taşımaktadır. XVII. Yüzyılın başlarında başlayan ve bu yüzyılın ikinci yarısında açılımını bulan düşünsel, toplumsal ve siyasal eksendeği değişimler, XVIII. yüzyıl içinde de devam etmektedir. Aslında düşünsel gelişmelerin kaynağını XVII. Yüzyılda kendini gösteren usçu ve mekanikçi kavrayışlarda aramak gerekir. Bu kavrayışlar, kuşku üzerine temellenen bir yöntemlilik anlayışıyla doğaya ve insana yeni bir tutkuyla yönelmişlerdir. Bu yönelişle birlikte insanın ya da daha doğrusu bireyin kendinden başka ve insan olmanın gereklerinden başka yetke tanımak istememesi, yepyeni bir düşünce ve hatta yepyeni bir inanç çerçevesinde Aydınlanma'yı başlatmıştır. İnsanoğlu, geleneksel ve dinsel dogmaların baskılarından kurtulma çabalarına girmiştir[1]. Dinsel dogmaya veya sağduyuya değil de akılcı sistemlere, deney-teori ilişkisine ağırlık veren insan'a ve onun aklına güvenen, ölü ve mekanik bir evreni deneysel ve analitik biçimde inceleyerek "hakikat"e, gerek doğa bilimlerinde, gerek devlet ve toplum felsefesinde adeta "evrensel yasa"lara ulaşabileceğini iddia eden yepyeni bir bilim anlayışı ortaya çıkmıştır. Böylece bu zihniyet dönüşümü adı Aydınlanma Dönemi/Aydınlanma Felsefesi başlangıçta İngiltere ve Fransa olmak üzere bütün Avrupa'yı dalga-dalga kuşatmıştır[2].

Aydınlanma Felsefesi öz olarak eleştirel ve devrimciydi; onun felsefi bireyciliğinin ve insan aklının temel ilkeleri; büyük ölçüde, dini ve geçmişin kalıntısı olan toplumsal kurumları düzenleyen Mutlakiyetçi devletin irrasyonel güçlerini hedef almıştı. Kurumların, aklın ilkeleriyle uyum içinde olması gerektiği ileri sürülüyordu. Bilgi, yalnızca deneyim, irdeleme sayesinde edinilir: Gerçeklik, Tanrıyla kavranamaz. Dinsel fikirler, toplumun idamesinde hiçbir kayda değer ve pozitif rol oynamayan, çemberin dışında ve geçmişin kalıntısı öğeleridir [3]. Kant'ın klasikleşmiş Aydınlanma Nedir? Tanımında da: Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmayış durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür. Bunun nedeni de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın

kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini göstermeyen insanda aramalıdır. Aklını kendin kullanmak cesaretini göster! parolasıyla[4] akla vurgu yapılmıştır. Engels ise Sanayi Devriminin hazırlayıcısı olan bu düşünsel akımı şöyle tanımlamaktadır: "Maddecilik (Aydınlanma), başlangıçta İngiltere'de tamamen aristokratik[5] bir öğretini olarak kendini gösterdi, ama aradan çok geçmeden içindeki devrimci öz açığa çıktı. Buradan Fransa'ya geçerek sadece dinsel konuları eleştirmekle kalmadı, yolu üzerine çıkan her çeşit bilimsel geleneği eleştirdi. Ve ilk olarak bu Devrim'de din kisvesi bir yana atılarak bütün savaşlar siyasal alanda yapıldı. Yine ilk olarak bu devrim, savaşın taraflarından birinin yani aristokrasinin büsbütün yıkılması ve birinin de yani burjuvazinin[6] de eksiksiz bir zafer kazanmasıyla sonuçlandı. İngiltere'de devrim öncesi ve devrim sonrası kurumların bulunması ve derebeyleri ile kapitalistler arasında bir uzlaşmaya varılmış olması, çeşitli hukuk kalıntılarının halen dahi geçerli olmasında ve kanunların derebeylikle ilintili biçimlerinin dinsel bir bağlılıkla korunmasında kendini dile getirir"[7]. Her iki tanımında da kolayca görüleceği gibi, XVIII. Yüzyıl Aydınlanma Felsefesinin genel eğilimleri şöyle özetlenebilir: Doğayı, toplumu, tek kelime ile çevreyi anlamada, açıklamada, hatta yönetmede geleneklere, otoritelere, putlara değil, insan aklına dayanma. İnsanı, somut insan tekini amaç olarak görmek; insanı bireyselleştirmek, insanın iyi bir doğasının var olduğuna inanma; gelişmeye, ilerlemeye, bilime aşırı değer yükleme; bilginin kaynağını deneye-duyuma indirgeme; varlık görüşü olarak maddeciliyi, mekanikçiliği benimseme; doğalcılığı, doğaya içkinliği savunma; teolojide deizm ve doğal din yandaşı olma ve bundan hareketle doğal hukuk, laik hukuk ve liberal toplum tasarısını benimseme; eğilimleridir[8].

Yukarıda özetlenen eğilimler, 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin evrensel niteliğinde de açıkça görülmektedir: Bütün insanlığı mutluluğa kavuşturacak yönetim biçimi, insan aklı tarafından bulunabilir. İnsanların yönetiminin kaynağı, artık gökyüzünden yeryüzüne indirilmiştir. İnsanın, mutluluğa yeryüzünde kavuşabileceğini kabul etmesi; akılcılığın, o dönemde bütün insanlığında çıkarlarına uygun düşmesiydi. Ne var ki bu akılcı dünya görüşünün getirdiği özgürlük ise, ticaretin gelişmesini, mutluluğun yeryüzünde kavuşma olanağını, üretimin artışı sağlamaktaydı. Diğer bir ifadeyle, özel mülkiyetin kutsal sayıldığı bir ortamda ileri sürülen bu fikirler, sonuçta yeni üretim araçlarını ele geçirmiş bulunan burjuvazinin gelişmesine ve siyasal iktidarını yasallaştırmasına yaramaktaydı[7]. Üretim araçlarının başında da endüstri makineleri gelmekteydi. İlk iniplik eğirme makineleri bir iğ yerine birçok iğ birden çalıştıracak hale geldi. Dokuma tezgâhlarında da otomatikleşmeye doğru gelişmeler kaydedildi. Aynı zamanda bu gibi makineler el ve ayaklarla çalıştırılacak yerde su ve buhar gücüyle çalıştırılmağa başlandı. Böylece evlerde işletilen küçük tezgâhlar yerlerini fabrikalara bıraktı [9]. Üretim

araçlarını elinde tutan İngiltere'nin buhar makinesinin icadı sayesinde dünya pazarını ele geçirmesi yüzünden Fransa'nın uğradığı maddi sıkıntı, onu ihtilala sürükledi[10]. Sermayenin birikimi süresiz biçimde yenilenir görünen ekonomik araçlar oluşturdu. Bu fabrikalaşma süreci Batıyı bir dizi değişikliğe zorladı: sanayileşmeyi ve bunun bir sonucu olarak tarımda dönüşümü, entelektüel bir aydınlanmayı, ayrıca siyasi ve toplumsal devrimleri gerçekleştirdi. Bu büyük değişiklikler doğal olarak insanların kendilerini algılayış biçimlerini etkiledi ve geleneksel olarak "Tanrı" adını verdikleri nihai gerçekle ilişkilerini yeniden gözden geçirmelerini gerektirdi[11]. Bu yüzden, uygar dünyanın eski tutucu ruhu, Batıda değişime duyulan arzu ve gerçekleşmesi olası olan sürekli gelişim inancıyla yer değiştirdi. Araştırmalara yeni bir mitos egemen oldu: İlerleme. Bu dönemin aydını, toplumu uğruna şimdiye dek bilinmeyen diyarlara atılmaya cüret ediyordu. İmgeleminde böyle bir çabası olan bu değişim düşüncesi, yeni alana giren ve süreç içinde eski kutsal kabulleri deviren, kültürel bir kahraman oldu. Böylece insanlar, daha iyi eğitimin ve düzeltilmiş yasaların insan ruhuna ışığı getirebileceğine inanmaya başladılar. İnsanın doğal güçlerine duyulan bu yeni güven, insanların kendi çabaları aracılığıyla değişimi becerebileceklerine inanma noktasına gelmeleri demekti. Hakikati bulmak için, miras aldıkları geleneğe, bir kuruma ya bir seçkine ya da Tanrıdan gelen bir vahiy bile gereksinimleri olmadığını hissediyorlardı[11]. Artık endüstri döneminin insanı Tanrıyı bulmak için çabaya giriştiği zaman makineyi icat ettiğinin farkındaydı. Dünya büyüdükçe Tanrı da göklerinde daha yükseklerle çıkmıştı. İnsanların Tanrıyı arayışlarında, didinmeleri ne kadar ümitsizleşirse makineler de o kadar büyüyorlardı. Tanrı insanı sıkıntısı içinde yalnız bırakmamıştı. Ona Demir Meleklerin sırlarını açıklamıştı. Hızlı ve yaygın dağılım sanayi ile birlikte ortaya çıkan toplumsal sorunların, toplumsal bunalım ve buhranlarında devreye girmesiyle başta aydınlar olmak üzere bilim adamları ve siyasilerin öncelikli gündemini oluşturdu[10].

XVII. yüzyılın bu büyük keşiflerinden sonra, XVIII. Yüzyıl bir uygulama dönemi olmuştur. Filozoflar, hatta krallar, doğa bilimlerine merak salmışlardır. Voltaire, Diderot, J.J.Rousseau doğa bilimleriyle uğraşmaktadırlar. Bu dönemde bilgin, tüm bilim dalları ile uğraşmak gereğini duymaktadır, bilim dalları arasında sınır olmadığına inanılmaktadır. Bilime ve doğaya karşı ilgi artmıştır. Aydınlanmanın getirdiklerinden biri de, her düşüncüyü, yargıyı aklın süzgecinden geçirme zorunluluğuna duyulan köklü inançtır. Diderot'un yayıma hazırladığı "Ansiklopedi" şöyle bir tanım koymaktadır: "Yasa, genel olarak yeryüzünün bütün haklarını yöneten insan aklıdır. Ulusların siyasal ve medeni yasaları, bu insan aklının uygulandığı değişik özel durumlardan başka bir şey değildir"[7].

Yine Devrimi siyasal alanda etkileyen düşünürlerden d'Holbach ve Montesquieu çalışmalarında;

Montesquieu "Yasaların Ruhu" adlı eserinde, devlet iktidarını meydana getiren yasama, yürütme ve yargı güçlerini birbirinden ayırarak, devrim öncesi Fransa'sında yürürlükte olan mutlak monarşi rejimini temelinden sarsmıştır[7]. Özetle bu dönemde Aydınlanma sonrası beliren bilim adamı tipinin bağlandığı üç ilke vardır. Yalnız deney ve aklın otoritesine bağlanmak; ilkin her şeyden kuşkulunmak ancak uzun deney ve araştırmalardan sonra inanmak; sonsuz, olmuş bitmiş bir gerçek değil de, olmakta olan bir gerçek, yaratıcı bir gelişme kabul etmek[12].

Daha geniş ifadeyle, daima eleştirici olan Devrim Çağında Bilimle / Kilisenin arasını açan ve ihtilafı başlatan üç sebep vardır. Bunlar:

Birinci sebep, insanların geçmişe, adetlere, gelenek ve göreneklere, ecdatlarına sınıksız bağlı olmak istemeleridir. Bu gerçek ise, insan zihninin yeni bilgilerin getirdiği değişikliklere kendini adapte edememesinden kaynaklanır. İnsanlar, eskiden olduğu şekilde şimdi de her şeyi nostaljik şekilde yaşatmaya çalışırlar. Hâlbuki insanın ayakta kalabilmesi, düşünce ve inançlarını, yaşadığı dönemin gereklerine göre yeniden düzenleyip ifade ederek düşünce ve ruh planında kendini yenileyebilmesine bağlıdır.

İkinci sebep, insanlarda yaratılıştan mevcut olan ve ancak gerçek dinle doyurulabilen, sıkıştıklarında veya yetersiz kaldıklarında kendilerini teselli edecek ilahi dayanak çeşitli hurafelerle bulanınca, metafizik ihtiyaçlarını tatmin için elde kalan bozuk inançların bilimle çatışmasıdır. Dolayısıyla dine empoze edilmiş hurafeler, maddi ve görünen âlemi inceleyen insanlar için yetersiz ve saçma görülüp zihinlerinde dini esaslara karşı bir şüphe uyandırabilmektedir.

Üçüncü sebep ise, devrim çağı insanların tecrübelerinin bir kısmını bilime, bir kısmını da dinin otoritesine devam ettirmeye ayırmasıdır. Böyle bir ayırım düşüncüyü öldürücü ve anarşiyi başlatıcı bir adım ve iki yönlü hata olmuştur: Birincisi, bir dallanma ve kabul ediliyor olmasıyla "hiçbir bilim adamı, dindar değildir" veya "hiçbir dindar, bilim adamı değildir" meselesi gündeme gelmiştir. Ancak, hem dindar hem de bilim adamı olan insanların varlığı söz konusu olduğunda durum ne olacaktır? İkincisi, bilimin, yeni şeyler keşfetme ve kendi sınırlarını giderek genişletme gibi ilk anda masum görülen faaliyetlere girişip, dini de içine alması ve dine gerek görülmemesi gibi bir anlayışa kapı açılmıştır. Dolayısıyla bir zamanlar dinin elinde tuttuğu pozisyonları yavaş-yavaş bilim kontrolüne almıştır[13].

Toplumda gözükken bilimsel keşiflere ilgi, onları yıllardır tabi oldukları başta devlet sistemi olmak üzere, bütün hayat şartlarını sorgulama sürecine sürüklemiştir. Uzun süredir sahip olduğu aklı, Kilisenin hurafe içerikli kaderciliğine feda etmenin utançlığını yaşayan toplum, artık bilim laboratuvarlarından çıkan her yeni bilginin insan hayatına sağlayacağı faydaları düşünür olmuşlardır.

Aklın keşiflerine sağduyulu yaklaşan insanlar ortaya çıkan her teknolojiye bir kurtarıcı melek gibi sarılmış, teknolojinin getireceği zararları akıl edememişlerdir. Hızlı bir şekilde eski hayat şartlarından kurtularak aklın sağladığı mutluluğa yönelik ilerleme inancı, insanı günden güne doğanın bilinmeyen sırlarıyla baş başa bırakmıştır. Biraz inançlı biraz şüpheli yaklaşan insanlığı doğanın sırlarını çözdükçe doğaya olan hayranlığına ve aklının marifetlerine olan inancı daha da artmıştır. Aklın gösterdiği yol insanın daha güvenli adımlar atarak ilerlemesine sebep olmuştur. Artık geleneksel ve dinsel kurallar, toplumun gözünde ilkel hayat şartlarını öngören bir olgu gibi görülmeye başlanmış ve insanın dünyada mutluluğunu engelleyen ilk suçlu durumundaki muhatap olarak algılanmıştır.

III. GERÇEKÇİ DÜŞÜNENİN OLGUNLAŞMASI

Bu yüzyılda bilimle din arasındaki ihtilafları, özellikle Fransa ve Avrupa ülkelerinin büyük bir kısmında çöreklenmiş olan inanç ve düşünce yapısını, Devletle resmi Katolik kilisesinin toplumu sömürmek ve ezmek için uyguladıkları baskılar körüklemiştir. Hıristiyanlık başlangıçtan itibaren siyasal erki kendi tekeline almaya çalışmış, kendi gücüne karşı çıkan örgütlere ve kişilere daima baskıcı bir yöntemi uygulamaktan çekinmemiştir. Güçlü bir rahip sınıfının bağınazlıkları, her çeşit hoşgörüyü, özgür düşüncelerle inançların ateşlerini, sistemli bir zulüm baskısıyla söndürmüş, kutsal kitapların hemen hiçbir ahlak kuralını benimsememiştir. Özel yaşamları, her çeşit rezillikle lekeli olan bu sınıfın büyük düşünürleri birbirinden ve eğittikleri toplumun vahşi tepkilerinden korkarak gerçekleri saklamayı, değiştirmeyi, içten neye inanmakta olduklarını belirtmemeyi, kendi çıkar ve güvenleri için zorunlu bulmuşlardır[14]. Bu dönemde Aydınlanma Filozoflarının Katolikliğin muhalifi olan Protestanlık mesleklerine daha fazla özen gösterdikleri görülmüştür. Yönetimdeki Katolikliğin bağınazlıklarına karşı çıkan Reformcu Protestan aydınları dünyevi çalışmanın insana Tanrı'nın emri olduğuna dair açıklamalar yapmışlardır. Bunlar, devamlı çalışma ve sistemli olarak kendini kontrol etmenin dinin hurafelerine karşı çare olabileceğini, inançlı bir insanın devamlı çalışmayı her şeyden önce dini arınmışlığın vasıtası olarak benimsemesi ve daha sonrada çalışmanın sonucunu Tanrının rahmetinin bir belirtisi olarak bilinmesi içerikli yorumları yaygınlaştırmışlardır [15]. Böylece Kilisenin baskılarına karşı çıkararak reformcu akımlarının yanında yer almışlardır.

Bu bağlamda, Aydınlanma akımlarının insan düşün ve yaşamına yaptığı olumlu etkiler, bilim, teknoloji ve felsefenin gelişmeleri, kutsal kitapların, yaratma olayından başlayarak, mucize ve öğretilerinden pek çoğunun yanlış, uydurma, aklın, vicdan ve deneylerin öğrettiği gerçeklerle erdemlere aykırı olduklarını açıkladı, bu yüzden de bu kitapların bir vahyin ürünü olmadıkları, hepsinin birer tarihsel belge oldukları, Tanrının bu

bildirilerle hiçbir ilgisi bulunmadığı anlaşıldı. Bu suretle zihinlerde başlayan kuşku, imanı sarstı, akıl ve duyguları yatıştırdı, nesnel gözlemlerle deneyler, yeni ekonomik, sosyal ve siyasal koşulların tarihsel gelişmeleriyle paralel bir doğrultuda dini, kendi özel alanına itti ve bilgisiz din adamlarını geride bıraktı. İnsanlığın genel mutluluğunu hazırlayan ilerlemeler, yerinde sayan, gerçeklerden korkan ve gittikçe daha karanlık sonuçlara doğru itelenen mistik inançları ezmeye başladı. Bir yandan da kutsal bildirilerin yorum ve çevrtilirindeki anlaşmazlıklar yüzünden ayrı mezheplere bölünen kilise güçleri, birbirinin inançlarını ve tuttukları yolları hor görmeye ve Tanrı adına türlü savaşa girişmeye başladılar. Artık din, kutsal bir inanç konusu olmaktan çok, siyasal bir egemenlik ülküsü halini aldı ve bu doğrultuda örgütlendi, mensuplarına türlü yetkiler ve ayrıcalıklar tanıdı. Fakat kendi kutsal ve görev amaçlarından sapmış olan bu kurum, içine düştüğü tutkular ve girişimler dolayısıyla gerçek ve değerli yönlerini zayıflattı. Böyle bir dönemde düşünen, anlayan ve bilen zekâlar, akılı felce uğratan imanın yarattığı sahte, sapık ve bağınaz iddialarıyla savaşa başladı. Laik düşünürler evvelâ dinden soğudular, sonra kuşkuya düştüler, eleştirim zekâsı tüm gücüyle kutsal metinleri denetlemeye koyuldu. Bunları bildiren Tanrı niteliklerinden başlayarak, Tanrının kendisi hakkında da inkârcı ve kuşkucu sonuçlara ulaştılar.

Bu ihtilafların hâkim olduğu dönemde tanrıtanımazlarla din eleştiricilerin ileri sürdükleri kanıtların odak noktaları şunlardır:

- *Tanrı insanlara türlü kötülükleri işleyebilecek bir yetenek vermiştir: Neden?*
- *Dinsel yaptırımlar, dünya düzenini adaletle koruma gücünden yoksundur.*
- *İnsan vicdanı, mistik vicdandan daha üstün ve insaflıdır.*
- *Kutsal kitapların yaratma hakkında vermiş oldukları bilgiler, pozitif bilimler ve deneyler önünde yanlış ve hatta saçmadır.*
- *Dinlerin birbirlerini yalanlayan dogmalarında, kutsal savları da yıkacak kadar çelişkiler ve yanlışlıklar vardır.*
- *Tanrı varlığını kanıtlamak için bu kitapların ileri sürdükleri kanıtlar, insanbiçimcilikten kurtulmadıkları gibi, sözü edilen niteliklerin bir tek yüce varlığa yükletilmesi de, bu varlığın kimliğini sarsacak kadar zihni kuşkucu sonuçlara iletir.*
- *İnsanlar, davranış ve gidişlerini, yaşamın zorladığı koşullara göre ayarladıklarından, dinler, kendi savundukları erdemleri, iman edenlere bile aşılayamamışlardır.*
- *Dinlerin değişmez dogmaları, bunların bildirildikleri dönemin koşullarından doğmuştur; bugün için ise, bunların çoğu geçersizdir. Bu itibarla dinler, dünya işlerinde güçlerini yitirdiklerinden insanların dolaysız*

olarak kendi tanrılarıyla ilişki kurmalarına engel olamazlar.

Birçok yönlerinde gerçeğin önemli ve acı bir payı bulunan bu düşünler, din ve Tanrıyı yok etme amacını güttüğü halde, din ve Tanrı inançları sarsılmış değildir. Bu özgür düşünceli cesur insanların en büyük hizmeti, insanlığı din adamlarının tutsağı olmaktan kurtarmak, din adamlarının da inanç ve ülkülerinden, skolâstik anlayış ve tutkuları az çok yıkma başarısını göstermektir[14]. Artık eski inanca o kadar güvenle sığınan kalpler sığınaksız kalmışlardı. Devrim çağı, insanların yalnız inanmak değil, aynı zamanda düşünmek zorunda oldukları için doğmuştu. İnsan mücadeleyle düşünme özgürlüğünü elde edince eski inanç artık süremezdi. Ama insan düşünmeden yaşayamadığı gibi inanmadan da yaşayamayacağını acısını çekmekteydi. İnsanlar inanmak istiyorlardı, ama Tanrıya ait soruları artık yalnız papaz kürsülerine değil, tabiat araştırmacılarının ışıklarına ve bilginlerin çalışma odalarına da soruyorlardı. İnsanların aradığı bu yeni inanç tabii bilimlerin sonuçlarından doğabilirdi [10]. Çünkü Tanrıtanımazlarla din eleştiricilerin ileri sürdükleri kanıtlar sonucu dine dışarıdan empoze edilen hurafeler azaldı ve insanlar Tanrı ve dinle ilgili sorularının cevabını doğal bilimler üzerinde aramaya başladılar. Zira XVIII. Yüzyıl düşünce ve bilim tarihinin en belirtici niteliği de budur. Bu yüzyılda Fransa'da bir yandan ansiklopedisi denilen filozofların, öte yandan bilginlerin yapıtları pek büyük bir rağbet kazanıyor ve deneysel bilimlerin incelenme ve öğrenilmesi büyük heyecan özverisiyle adeta bir din şeklini alıyordu. Doğa bilgisi, göksel ve tinsel zevklerin müjdecisi gibi sayılıyor ve bir kere ışığa doğru koşmaya başlandı mı, artık adeta bir dünya cenneti içindeymiş gibi, zevkli bir yaşama erişiliyordu. Bilime bu rağbeti sağlayan nedenler, hiç şüphesiz ki, yukarıda zikrettiğimiz doğa bilimleri üzerinde araştırmaların yanısıra tanrıtanımaz ve din eleştiricilerin ileri sürdükleri kanıtların herkesin anlayacağı bir dille halka anlatılmasıdır. Bu kanıtların halka göre yazma yöntemini ilk defa tesis eden, Fransız kültürü olmuştur[16]. Sonuç olarak dönemin devrimci bilim adamları ve düşünürler, eskisini kazımaktan başlayarak, kendi yaşam ve dini kurumlarını işlemek zorunluluğu duymuşlardır. Artan bilgi ve etkilerinin, gerçekliğin geleneksel Hıristiyan yorumunu yeniden gözden geçirme ve çağa uyarılama görevini onlara verdiğini hissettiler. Yeni bilimsel ruh deneyseldi; yalnızca gözleme ve deneye dayanıyordu. Böylece batı bilimleri, hiçbir şeyi veri olarak almayı İncil, Kilise ve Hıristiyan geleneği gibi yerleşik yetke ve kurumları devirmeye hazırды. Tanrının varlığına ilişkin eski 'kanıtlar' artık tamamıyla yeterli değildi, doğa bilimcileri ve filozoflar, kendilerini deneysel yöntem coşkusuyla dolu, diğer gösterilebilir olguları kanıtladıkları gibi, aynı yolla Tanrı'nın nesnel gerçekliğini doğrulamak zorunda hissettiler[11].

Kısacası, başta devlet ve resmi Katolik Kilisesinin geleneksel ve dinsel dogmalar adı altında topluma

uyguladıkları akıl dışı kanun ve kuralların, insancıl olmayan bir takım hurafeler yığını olduğu ortaya çıkmıştır. Sömürü mahiyetindeki sınıfsal içerikli yasaların, bir grup insana dünya mutluluğu tanınması bir kısmına da meşakkatli bir dünya hayatı öngörmesi, insanları, kendileri üzerinde uygulanan yasaların kaynağını sorgulamaya götürmüştür. Bu sorgulamaya, bilimsel çalışmaların yanında yer alan Kilise karşıtı reformcu Protestanlığın üyelerinin, devamlı çalışmayı inancın gereği olarak önermesi inançlı halk içinde etkili olmuştur. İnanmak için düşünen, düşündükçe de sorgulayan ve güvenilir bir din arayışı içinde olan insanlar, bir an önce kişisel çıkarlar için hazırlanmış olan baskılardan kurtulmanın çarelerini aramışlardır. Amaç din adamlarının esiri olmaktan kurtulmak ve hiçbir şeyin etkisi altında olmadan düşünebilmek olmuştur. Toplumun günden güne gelişen tepkileri sonucunda, dinsel hurafeler azalmış ve ilgisiz kalan din ve mensupları özel bir alana itilmişlerdir. Her türlü soruyu deneysel doğal bilimlerine sormak ve sonucunu halka anlatmak bütün toplumu devrim ideolojisine doğru sürüklemiştir.

IV. DOĞAL DİN VE TOPLUM

Görülen şu ki, XVIII. Yüzyılda Fransa'da bilim ve felsefe, birbirinden büsbütün ayrı iki kavram gibi sayılmayacak kadar birbiri içine girmiştir. Bu yüzyılda Bilim, yalnız bilginlere özgü bir iş alanı halinden çıkmış ve halkı da ilgilendirir olduğu düşünülürse, filozofların bilime yabancı olmamaları pek doğal görülür. Bunun için filozoflar dini incelemekle birlikte, öte yandan bilimle de uğraşıyorlardı. Voltaire, Montesquieu, Diderot, Rousseau ve D'Holbach doğa bilimlerine karşı büyük bir ilgi ve merak göstermişlerdir. Şimdi bu açık düşünceli ve kavrayışlı Fransız düşünürlerin, tanrı ve dinle ilgili görüşlerinin en kaba ana çizgilerini konumuz açısından değerlendirmeye çalışalım.

Fransa'da XVIII. Yüzyıldaki düşünce akımını incelemek demek, bilgin filozofların gerek tarihçilerin gerekse halkın düşünceleri üzerine yaptıkları etkiyi ve bu etki sonucu olarak bilimin dine, dinin bilime karşı aldığı durumu gözden geçirmek demektir. Bu bağlamda, Tanrı ve Din konusuna topluma sağladığı fayda bakımından Fransız hukuk ve politika filozofu Montesquieu (1689-1758), Yasaların Ruhı adlı yapıtında, insan zihinli bir varlık olduğu için, hem kendinin, hem de Tanrının kurmuş olduğu yasaları sürekli olarak değiştirir. Yasaların, gerçek doğal kanunlar yoluyla iklim, toprak, yaşam biçimlerine, halkların karakterine, örf ve dinlerine, vb. bağlı olduklarını göstermeye kalkar. Ona göre, üstün bir güç olan Tanrı vardır ama bu Tanrı belki de bir kanundan başka bir şey değildir. Din, toplumsal bir güç olmalıdır, toplum kanunların gücüyle uyusmalıdır. Din, siyasal bir mekanizmadır. Kanunların yetmediği yerde başlamalı ve kanun eksikliğini tamamlamalıdır. İnsan, yaratılıştan iyidir. Çünkü akıl, insanları iyi olmaya zorlar. O akıl ki Tanrıyı da iyi olmaya zorlamıştır. Akıl evreni (insanları ve Tanrıyı) yöneten bağımsız bir güçtür. Akıl,

her ulus ve her devlet biçimi için ayrı ahlak kuralları gerektirir. Görünüşteki çeşitlilik de bunu kanıtlamaktadır[17].

Montesquieu, kutsallık inancı ile Tanrının varlığı konusunda açık ve zihni kandıran bir varsayım ileri sürmemiştir. Dinin doğasını ve görevini, topluma ve uygar bir devlete sağlayacakları çıkarlar bakımından inceler ve dinsizliğe karşı çıkararak tanrının varlığına inanmakta yarar olduğunu ve dinsizliğin savunulmayacağına imkânsız olduğunu savunur. Ona göre, bir inancın insanlara fayda veya zarar vermesi, o inancı yalancılığından değil, iyi veya fena uygulanmasındandır. Kısacası Montesquieu, din ve Tanrının, yaşam ve toplumun ahenk ve düzeni için duyulan özlemin kolektif bir ürünü olduğunu anlatmıştır[18].

XVIII. yüzyılda Fransa'da kiliseye, papazlara ve bağına karşı şiddetli hücumlarıyla dikkat çeken bir başka filozof da Voltaire'dir. Ona göre, Tanrı, toplumsal çıkarlar için aklın bulmuş olduğu bir ülküdür. İnsanlığın değil, doğanın Tanrısına inanırken, bu Tanrı der, asla tehlikede olmayan insanlığı kurtarmaya değil, doğanın sabitliğini sağlamaya hizmet eder. Dinlere inanmanın bir budalalık olduğunu vurgulayarak Hıristiyanlığı, insan mutluluğuna engel olan ve aklın ilerlemelerini baltalayan uğursuz bir kurum saymıştır. Onun için doğa bir saat, bir sanat yapıtıdır; bu saatteki uyum ve düzen, onu bir Tanrının yaratmış olduğuna delâlet eder. Voltaire, aşırı bir doğa dinine bağlıdır ve Tanrıyı, insana faydalı olan bir doğanın bilge bir sanatçısı sayar[14]. Hiçbir surette materyalist olmak istemeyen Voltaire, Tanrı ve Tanrı'nın adaletine olan inancın toplum düzeninin kaynağı olarak göstermektedir.

Voltaire'den sonra, Büyük Ansiklopedi'nin başyazarı durumunda olan Diderot'u görüyoruz. O, gerek kendi eserlerinde gerekse editörlüğünde bulunduğu Ansiklopedi ile bilim ve din ilişkilerine yakından değinmiştir. Diderot iğrenç zindanlara kapatılmış inleyen kadavraları gördüğünde ve onların iç çekişlerini, acıklı çığlıklarını duyduklarında sadece hoşgörüsüzlükle savaştığı iddiasındadır. Ama bu hoşgörüsüzlük, bütünüyle, hâkim Tanrı fikrinden gelmektedir. Diderot sorar: "Bu zavallılar hangi suçu işlemişlerdir? Onları bu işkencelere mahkûm eden kimdir? Kendisine karşı saygısızlık ettikleri Tanrı! Peki, kimdir bu Tanrı? İyilik dolu bir Tanrı insanların gözyaşlarıyla banyo yapmaktan nasıl zevk alabilir? Öyle insanlar vardır ki kendilerinden söz ederken Tanrıya karşı bir saygı duyduklarını söylemek yerine Ondan korktuklarını belirtmek gerekir. Bu yüce varlığın bana yapılan tavsiyelerine ve tanımlanan öfke, öç ve kızgınlığına bakılır ve inayete erişen küçük bir zümreye karşı büyük bir çoğunluğun umutsuzluğa mahkûm olduğu düşünülürse, en adil bir insan bile bu Tanrı keşke hiç var olmasaydı diye düşünmekten ve bunu arzu etmekten kendini alamaz" [19].

İşte bu sözler, Diderot'un materyalistliğini göstermemekle birlikte, kilise imanına karşı olan karşıtlığını açıkça anlatıyordu. O da, tıpkı Voltaire gibi, daha çok dinin dış şekli, ayinleri, papazları ve batıl inançlarına hücum etmektedir. Ansiklopedi etrafında toplanan diğer filozoflar gibi Diderot'de de doğa bilimlerinin büyük rol oynadığı kesindi. Daha çok deney ve gözlem yolunu tutarak bilimsel bir yöntem izleyen Diderot dikkatini Maddesel doğaya çevirmişti. Onun için, gerçek doğa ancak bir maddesel doğaydı[16]. O, Tanrının doğada var olmadığını ve var olmayacağını iddia eder. Ona göre âlem, bir geniş bilardo masasına benzer; bu masanın üzerinde, sonsuz sayıda bilyelerin yuvarlandığını, çarpıştığını, asla tükenmeyen zorunlu hareketlerin karmakarışık ağlarının oluşmakta bulunduğunu anlatır ve Tanrıya inanmakta iki sakınca görür: Tapınmaları, mistik törenleri ve doğal dinin yerini alan yasaların doğasını bozan "tanrıbilim dogmalarını" meydana getirmek; Bir iyilik Tanrısına karşı olan "âlemin ıstıraplarını" yaratmak. Bu inançlar, çelişik ve saçma inançları, ahlaka ve akla aykırı saldırıları doğurur. Ona göre, dinsel iman, birçok tehlikeli ve zararlı sonuçların kaynağıdır. Dinin ayinleri, çoğu zaman doğal ahlakın yerini alır; ve dünyada görüp durduğumuz acılar, ıstıraplar Tanrısal iyilik düşünene aykırıdır. Bu itibarla Tanrıya inanmanın, sözünü ettiğimiz iki sakıncasından birincisi ahlakın sınırlarını aşar; ikincisi de aklın sınırlarını aşarak bazı çelişik düşüncelerle kendimizi aldatmaya çalışır[14].

Diderot'un düşüncelerini de etkileyen Baron d'Holbach (1723-1789) da "Materyalizmin İncili" adı verilen Systeme de la Nature adlı eserinde, doğaya olan bağlılığını ve inançlarla ilgili düşüncelerini çok bariz bir şekilde dile getirmiştir. Ona göre, "İnsan, doğayı tanımadığı, bilmediği için bedbahttır. Akıl ve ruhu batıl inançlarla o kadar bozulmuştur ki sona kadar yanılığa mahkûm olduğu sanılabilir. Gerçeklik birdir ve hiçbir zaman zararlı değildir. Her yanda müstebitlerin ve papazların uluslara vurdukları zincirler gerçeğin değil hep yanılmanın ürünüdür. Dünyanın her tarafında insanların korku içinde eriyip tükenmelerine ve bir takım düşler uğruna birbirlerini boğazlamalarına neden olan dinsel terör, yanlışın eseridir! "Tanrı adına" çığlıklarıyla ortaya atılan insanların yarattığı ve yeryüzünün defalarca tanığı olmuş olduğu kökleşmiş kinler, vahşice işkenceler, aralıksız soykırımlar, insanı isyan ettirecek trajediler, bütün bunlar, bir yanlışın eseridir. O halde insanın yaşam yolunda güvenli adımlarla yürütmesine engel olan bulutları ortadan kaldırmaya çalışalım. İnsana cesaret verelim ve onda akla karşı saygı uyandıralım. Doğa, insanın bir parçasını oluşturduğu ve etkisi altında bulunduğu büyük bütündür. Doğanın ötesine yerleştirilen varlıklar, her zaman hayal gücünün ürünleridir. Bu varlıkları ne özyetlerini, ne de nerede veya ne biçimde bulduklarını tasarlayabiliriz. Bütün varlıkları içine alan doğanın dışında ne herhangi bir şey vardır, ne de olabilir. İnsan, fiziksel bir varlıktır ve onun ahlaki varlığı fiziksel

varlığın özel bir görüntüsü, özel yapısından çıkan belli bir eylemde bulunma biçimidir. Kısacası, doğa ve onda var olan ahlak, akıl, gerçek; işte asıl tapılacak Tanrılar bunlardır [19].

Aklında, kalbinde ve duygusunda boşluk olduğunu hisseden ve doğanın güzellikleriyle baş başa kalmayı tercih eden dönemin bir başka filozofu da J.J. Rousseau (1712-1778) dir. O, doğa, Tanrı ve dinle ilgili görüşünü Emile eserindeki Savoie'li Papazla olan diyalogunda ortaya koymaktadır: "Ben sizinle tartışacak değilim. Ne de sizi inandırmaya çalışacağım. Kalbimin sadeliği içinde ne düşündüğümü söylemek benim için yeterlidir. Benim söylevimi dinlerken siz de kendi kalbinizi yoklayınız. Bize diyorlar ki, vicdan birtakım batıl inançların ürünüdür. Ama ben deneyimle biliyorum ki, vicdan, insanların bütün yasalarına rağmen doğa düzenini izlemekte diretiyor. O halde din de kalpten, duygudan, vicdandan, doğadan tıpkı bir ilk ve bağımsız kaynaktan çıkar gibi fışkırr. Dinin amacı kalbimizin gereksinimlerini, tinsel yaşamımızın bağımsızlaşması, egemenlik kazanması ve yücelmesinden ibarettir. İşte bu prensip ve bu amacın dışında kalan her şey yalnız fazla değil belki zararlıdır da"[16]. Özetle Rousseau, Tanrıyı yalnız doğada tanır ve din doğmalarını, toplumun bir ürünü sayar. Bunun içindir ki, o, Emile'de dini değil, yalnız Tanrıyı öğretmeyi önerir. Ona göre, insanların yasaya muhtaç olmalarının nedeni, adaletin tek kaynağının Tanrı olmasıdır. Fakat insan, adaleti bu kadar yüce bir yerden alma gücüne malik olmadığı için hükümet ve yasaya ihtiyaç duymuştur. Tanrının varoluşunun en doğru kanıtı, kendi içimizde, Ben'in derinliği içinde apaçık bir gerçeklik olarak onun esin kaynağı olan duyguların varlığıdır. Onu kavramak için her çeşit karşılaştırmayı terk etmek ve kendimizi bu sonsuz evrende terk edilmiş, kimsesiz bir yaratılmış gibi görmekten kurtulmalıyız. Tanrı, öyle güçlü ve bilge bir iradedir ki, evrende bulunan hareketleri, bir araç ve erek ilişkilerine göre düzenler. Tanrıyı, ahlak yasalarının kaynağı ve insan iradesinin kefil ve tanığı sayan bu ihtilalcı filozof, Tanrısız her şeyin yok olacağına inanır. Onun dini, evrende iyiyi yaratan gücü hissetme sevincinden başka bir şey değildir. Böyle bir doğal dinde, hiçbir geleneğin yeri yoktur. İnsan, kendi kalbinin sesine baş eğdikten sonra, asla başka bir dine muhtaç olmaz. Kısacası o, Tanrının yasalarını kitap sayfalarına değil, kalplere yazmış olduğuna inanır [14].

Filozofların görüşlerinden görülmektedir ki, onlar, Kiliseye ve Dinin hurafelerden arınmasına karşı mücadeleye girmişlerdir: Kiliseye, onun hiyerarşisine, katı düzenine, siyasal ayrıcalıklarına karşı mücadele ölçsüz bir şekilde yürütülür. Montesquieu şunları söylemekten kendini alıkoymaz: "Papa, alışıldığı için karşısında boyun kırılan modası geçmiş bir puttur". Voltaire, acı alay darbeleriyle savaşmaktadır; şu parolayı kullanır: Ezelim alçağı!. Dinin kendisine, Tanrı Esini'ne dogmalarına karşı mücadele, daha çeşitli, daha karmaşık bir nitelik gösterir. Çünkü filozoflar bu konuda çeşitli

fikirlerden hareket etmektedirler. Sözelimi Montesquieu liberal Katolik'tir. Voltaire, İncil'lere karşı gösterdiği sevgiye rağmen, kesinlikle Newton'un Tanrısına inanmaktadır. Diderot zaman- zaman; Holbach ise sistemli bir şekilde tanrıtanımazdırlar. Rousseau, Emile'de "İsa'nın hayatının ve ölümünün bir tanrının hayatı ve ölümü olduğunu" söyler. Bu ayrıklardan ötürü, inanca karşı yöneltilmiş saldırılar oldukça çeşitli görünümde içinde belirmektedir ve bunların hepsi de çok şiddetlidir. Montesquieu için "Bağnaz düşünce bir şaşkınlık düşüncesidir". Voltaire'e göre "yobazlık yeryüzünü kana boyamıştır". Diderot da, onu, iğrenç bir özdeyişler bütünü" olarak görür. Rousseau'ya göre, yobazlık, yani din, tekel ve zorbalık yoluyla halka kan kusturmakta, "onu, ölümden, insan kırımından başka şey solumayacak duruma getirmektedir"[20].

Özetle Filozofların görüşlerinde iki görüş dikkati çekmektedir: Birincisi, yenilikçi, ilerlemeci bir ideolojiye sahip olmaları ve doğaya olan aşırı inançları; İkincisi, Tanrı ve Dine değil Dinin dış şekline, ayinlere ve papazların hurafelerine karşı çıkmalarıdır. İlerlemeci bir ruha sahip olmalarının sebebi, ülkedeki var olan sınıfsal ayrıcalık sistemin topluma uyguladığı baskıların acımasız olmasıdır. İstedikleri, toplumu sınıfsal sistemin ıstırabından kurtarmak ve insan merkezli dünya yasaları ortaya koymaktır. Kilise tarafından "Din düşmanı" adlandırılmalarının sebebi ise aslında gerçek dine değil, hurafe içerikli dinsel ayinlerin temsilcileri olan papazların tezlerine akli tezlerle karşılık vermeleridir. Filozofların istedikleri Hıristiyanlık dininin batıl inançlardan arınması, yalınlaşmasıdır. Akli yaşlarla dini yasaların uyum eşliği içinde insanın dünyadaki mutluluğunun sağlanmasıdır.

XVIII. Yüzyılda din sorunu sürekli önemli bir konu olmaktan geri kalmamıştır. Bu yüzyılın başlarında bu sorunun tartışılmasına, ruhanilerden başkalarının karışmasına müsaade olunmuyordu. Fakat din hakkında ki tartışmaların böyle bir yasak bölge içine sokulması, bilgin ve filozofları kızdırmıyordu. Onlar diyorlardı ki, Mademki bilimsel konularda bir şeyin gerçeği kanıtlanıyor, o halde dinsel sorunların gerçekliği niçin kanıtlanmaya muhtaç olmasın? Her din kendisinin hak din olduğunu savunuyor. O halde bu dinler arasından birini seçmek için açık seçik kanıtlarla kanyaya varmış olmak gerekir. Eğer bu dinlerin hiçbiri bu yolda kanıtlar gösteremezlerse böyle kanıtları olan başka bir din aranmalıdır. Fakat gözlerimi kaparsam bu dini nasıl bulabilirim?" Böylece dönemin filozofları gizli veya açık bir biçimde vahyi büsbütün bir tarafa bırakarak, ancak akıllarıyla bir din kurmaya kalkışıyorlar ve bu dinin adına Doğal Din veya Yaradancılık - Deisme diyorlardı[16]. Bu din, yaratıcı mistisizm ve mitoloji disiplinlerine zaman ayırmadı. Vahyi mitosuna ve uzun zamandır insanları kendine köle etmiş boş inanca, Teslis gibi geleneksel gizemlere sırtını döndü. Bunların yerine, insanın kendi çabalarıyla keşfedebildiği, kişilik sahibi olmayan Deus"a=Doğaya bağlılığını ilan etti[11]. Doğa ve Doğanın Tanrısı kimliği belirsiz bir ilahtı; ona saygı duyulabilir, ama tapamazdınız. Doğanın aşkın olmasına

karşın, ona duyulan inanç ölümden sonraki imanlı yaşama götürmüyordu, yani inanç onları aşkın varlıklara dönüştürmüyordu[21]. Özetle Tanrının varlığına inanan, ancak aklın kendi başına Tanrıyı bilebileceğini kabul ettiğinden Vahyi inkar eden veya gereksizliğini savunan görüşü kabul ediyorlardı[22]. Akılları onlara, bir ilk nedenin olması gerektiğini göstermiştir. Çünkü onsuз nedenden nedene sınırsız olarak geçilememektedir. Böylece, her şeyin kendisine tabi olduğu, giderek kadiri mutlak olan bir Ebedi Varlık vardır. Bu yüce varlık, baştan aşağıya zekâdır, çünkü Evren, hayran kılınacak derecede kurulup düzenlenmiş mekaniktir. Bu düzen, düzenleyici bir zekâyı da içerir. Tepeden tırnağa, güçlü ve zeki olan bu yüce varlık Tanrıdır. Onu tanıyamayız biz, ne olduğunu da bilemeyiz, ama var olduğunu biliriz. Bütün dinlerin ortak temeli Evrensel Din'dir bu[23].

Bu öğretinin üyeleri başta Hıristiyanlık olmak üzere bütün dinlerde tanrısal bir eleman bulunduğunu, eğer bütün bu dinlerdeki abes inançları, ruhanilerin uydurdukları ayinler, karşıtlıklar atılırsa, ortada her dinde ortak bir takım inançlardan başka bir şey kalmadığını ve bu kalan elemanların da aklı tümüyle doyurmasa bile ona büsbütün ağır gelmeyeceğini ileri sürüyorlardı[16]. Bu üstün dini tanımlayan Voltaire'e göre, bu din her şeyden önce olabildiği kadar yalın olmalıydı; İnsanları saçma kılmadan adil olmaya yönelten çok daha fazla ahlak ve çok daha az dogma öğretmez mi? İnsana olanaksız, çelişkili, kutsallığa zarar getirmeyen, insan soyu için tehlikeli olmadan ve sağduyu sahibi kimseyi ezeli ceza ile tehdit etmeden, Yalnızca tek tanrı, adalet, hoşgörü ve insanlığa tapmayı öğreterek, akıl dışı bilgecilik adına yeryüzünü kana bulayan cellâtları olmadan inancını ortaya koyamaz mı? [11]. Böylece bu dönemin düşünürleri, dine çeşitli tarifler getirerek, insan için tek Tanrıya inanmanın sayısız Tanrıya inanmaktan daha akılcı ve doğal olduğunu tartıştı. "Ben Tanrıya inanıyorum, yine de ateistlerle pekâlâ yaşarım..." diyen Diderot, yalnızca bilimin ateizmi çürütebileceğine inanıyordu. Onun görüşüne göre bir Yaratana gerek yoktu. Madde, kendi kurallarına uyan dinamiği vardı. Gördüğümüzü düşündüğümüz görünüşteki taslaktan sorumlu olan (ilahî bir Mekanizma değil) bu madde yasadır. Maddeden başka bir şey yoktu. Diderot diğer filozoflardan bir adım daha ileri giderek, Tanrı değil doğa olduğunu söylemek yerine, Tanrının zaten olmadığını yalnızca doğanın olduğunu savunuyordu. Ardından Tanrının tarihini yazmayı deneyen Holbach'ın göre ise, ilk insanlar doğa güçlerine tapınmışlardı. Bu ilkel animizm[24], bu dünyanın ötesine geçmeye çalışmadığı için kabul edilebilir olmuştu. İnsanlar güneşi, rüzgârı ve denizi kişileştirmeye ve kendi imge ve suretlerinde tanrılar yaratmaya başladıkları zaman çürüme de başladı. Sonunda, tüm bu tanrıçıkları bir aykırılıklar yığını ve izdüşümünden başka bir şey olmayan tek bir ilahta birleştirdiler. Eğer doğa hakkındaki cahillik Tanrıları doğurduysa, doğa bilgisinin onları yok etmesi beklenir. Ne yüce hakikatler ya da belirleyici örüntüler ne de büyük

tasarım yoktur. Yalnızca doğanın kendisi vardır; "Doğa yapılmış iş değildir; daima kendi başına var olmuştur; her şey onun bağrında olur; o malzemeye dolu büyük bir laboratuardır ve kendisine hareket olanağı sağlayan araçları yapar. Onun bütün yaptıkları kendi enerjisinin ve gene kendisinin içerdiği ve eyleme soktuğu yarattığı etmen ve nedenlerin sonucudur"[11]. Holbach, kitabında uzun bir paragraf boyunca doğayı konuşur. Doğa, insanları yasalarına uymağa, kendilerine verdiği mutluluktan yararlanmağa, erdeme hizmet etmeğe ve daha çok bahtsız, zavallı insanlar olarak kendilerine karşı bir acıma duyulması gereken kötülerden nefret etmeksizin, kötülüğe karşı çıkmağa davet eder. Doğanın aralıksız olarak insanların mutluluğunu sağlamağa çalışan havarileri vardır. Onlar, bunu başaramasalar bile hiç olmazsa denemiş olmanın kıvancını duyarlar. Doğa ve kızları, yani Erdem, Akıl ve Doğruluk, yüceltme ve tapınılmağı hak eden biricik tanrıçalardır. Holbach'ın en sonunda vardığı sonuç, bütün dinleri ortadan kaldırdıktan sonra "Doğa Sistemi"nin kendisi, şiirsel bir atılımla, insanları yeni bir dine götürür[19]. Açıklamalar, Tanrının yarattığı ve düzenlediği doğa, insanları toplum halinde yaşamaya götürüyor. İnsan aklı, toplumlari düzenleyen doğal kanunları bulmalıdır, onlara uymak böyle mümkündür. Doğal kanunların oluşturduğu bir doğal hukuk vardır, insan, bu doğal hukuku, pozitif kanunlar halinde dile getirmelidir. Doğal kanunlara uygun bir doğal ahlak vardır, insan, bu ahlakı ilkelere dönüştürmeli ve doğal bir ilmi halin içinde toplamlalıdır[23].

Özetle, toplumun yüzyıllardır bağlı kaldıkları batıl gelenekler ve dogmalar insanların doğa bilgisinin sınırlarından habersiz kalmalarına sebep olmuştur. İnanmak için düşünen ve sorgulayan aklın yeteneklerini anlayan insanoğlu, sınırlarını çözmeye çalıştığı doğadaki var olan ahenk ve düzenin insandaki ahlak ve dürüstlikle örtüştüğünü görmüştür. Dolayısıyla, insanlar istedikleri dünya mutluluğunun kaynağının doğada olduğuna inanmışlardır. Sonuçta aklın öngördüğü yasalarla doğa yasalarının aynı amaç doğrultusunda birleştiği anlaşılmiş ve barışık bir doğal din inancında uzlaşmıştır.

V. SONUÇ

XVIII. Yüzyıldaki yaygın bilim anlayışı sanayileşmeyle başlayan Tanrının doğadaki işlevini azaltma misyonunu güçlü bir biçimde devraldı. Sanayi insanı artık, kendi çıkarları için dine ve Tanrıya önem vermenin gereksizliğini anlamış ve içinde buldukları dünyanın gidiş kurallarını dinsel buyruklara göre değil, yaşamın zorla kabul ettirdiği bilimsel gerçeklere göre yönlendirmektedir. İnsanlık âleminin doğa kanunlarıyla idare olunduğu, aklın bu kanunları keşfedebileceği ve toplumsal yapının bu kanunlara uyum içinde hareket ederek işlevsellik kazanabileceği inancı günden güne yaygınlaşmaktadır. Tanrı artık yalnızca basit bir yaratıcı olarak kalabilirdi. Ama insanları afyonlayan dinsel dogmalara ihtiyaç yoktu. Özetle, yüzyıllardır süregelen

insanların zihnindeki “Tanrı, Din, Gelenek” inancının yerini “Akıl, Bilim ve İlerleme” almış oldu.

Sanayileşme dönemindeki Ruhban sınıfın ve Kilisenin hurafe içerikli batıl inançları dönem filozoflarına ilham kaynağı oldu. Tanrı ve Din konusunda ki kuşkucu, aşırı doğacı veya tanrıtanımazlık tavırlarıyla, toplumun inanç ve düşünce biçimine yön veren filozoflar, kaleme almış oldukları eserleriyle halkı orta çağ zihniyetinden uyandırdı. Şöyle ki, insanın akıllı bir varlık olması hasebiyle, Tanrının ve Dinin koymuş olduğu yasaların, her coğrafyada inanılan yasalarla sürekli değiştirilmesini, doğa şartlarının her zaman birinci referans olmasını savunan Montesquieu, din ve Tanrıyı insanlara sağladığı fayda bakımından ele almaktadır. Tanrıyı doğanın sabitliğini sağlamaya hizmet eden ve aynı zamanda toplumsal çıkarlar için aklın bulmuş olduğu bir ülkü olarak değerlendiren Voltaire, insanlara faydalı olan doğayı veya doğa dininden yanadır. Din konusundaki duygu ve düşüncelerinde Yaradancı olan Rousseau, Tanrıyı doğadaki hareketlerin düzenleyicisi olarak değerlendirmekte, dini dogma ve duaların da, doğadaki ahengin bir karşılığı olarak toplumun bir ürünü olduğunu açıklamaktadır. Bu üç filozof: Tanrı ve Dinin insanlara olan faydaları ve doğanın Tanrısına inanmaları noktasında birleşmektedir.

Diğer taraftan, Tanrıyı doğada yutturan aşırı doğacı Diderot ise, Tanrının doğada var olmadığını vurgulayarak Tanrıya inanmakta iki sakınca olduğunu görür: 1) Tapınmaları, mistik törenleri ve doğal dinin yerini alan yasaların doğasını bozan tanrıbilim dogmalarını meydana getirmek; 2) Bir iyilik Tanrısına karşıt olan âlemin ıstıraplarını yaratmak. Çünkü dünyada olup biten acılar, ıstıraplar tanrısal iyilik inancına aykırıdır. Özetle, o, Tanrısız bir âlemde mutlu olmak için nasıl yaşamamız gerektiğinin şartlarını aramamızın insanlık için daha faydalı olduğunu savunmaktadır. Tanrıtanımazcı Holbach da, Tanrıları meydana getiren etkenlerin insanlardaki korku ve bilgisizliğin olduğunu, din adamlarının da insanların bu saflığından faydalandıklarını vurgulamaktadır. Aslında doğaüstü hiçbir varlığın olmadığını, mutluluğa ancak tanrıtanımazlıkla ulaşılabileceğini, dinin, insanı doğal ve gerçek yaşamdan uzaklaştırdığını savunmuştur. Diğer üç filozoftan farklı olarak bu iki filozof Tanrı ve Din konusunda daha da ileri giderek doğaya olan aşırı tutkularını daha şiddetli bir şekilde dile getirerek hatta tanrıtanımaz olduğunu söylemek cesaretini bulmuşlardır.

Sonuç itibariyle, insana ve doğaya bakış açısının değiştiği bu yüzyılda(XVIII.yy) insanoğlu, geleneğe ve peşin hükümlere karşı savaş açan bir akıl kültürüne bağlanarak, doğadaki oluşumu akli yasalarla açıklıyordu. İnsan, Tanrı'nın varlığını Orta Çağın din anlayışında olduğu gibi dogma yoluyla değil, Tanrının kendi eserinden hareketle kavrar. Zira bu evren ve bu evrendeki düzen ve ahenk bize, Tanrının varlığını bildirmektedir. Tanrı, adeta evrenin içinde kaybolmuş fakat evrenin

devamı için sürekli ve zaruri bir desteğin sağlayıcısıdır. Tanrı, dünyayı seyredebileceği ancak müdahaleyi düşünemeyeceği bir kale durumundadır. Dolayısıyla insanoğlu, yaratılmış dünyayı algılamak veya dünyanın mekanik kurallarını anlarken, Tanrıyı hatırlaması bir şart, bir zaruret sayılmamaktadır. İşte, Tanrıyı doğanın bir koruyucusu durumuna koyarak ve insan aklına hitap ederek doğaya yönelen bu yeni inanç biçiminin adı doğal din veya deizm'dir. Sanayileşmenin bu yeni dini, sanayi toplumunun en uç noktalarına kadar kendini kabul ettirmiştir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- [1] Aslı Kayhan. (Temmuz, 2000). “Aydınlanma ve Jean-Jacques Rousseau”, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, Sayı:11, ss. 57-68.
- [2] Erol Göka, (Temmuz, 2000). “Güç İlişkileri Açısından Aydınlanma”, *Toplumbilim- Aydınlanma Özel Sayısı*, Sayı:11, ss.114-115.
- [3] Swingewood, Alan.(1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. (Çev.: Osman Akınhay). Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları.
- [4] Immanuel Kant,(1984). “Aydınlanma Nedir ? Sorusuna Yanıt”, *Seçilmiş Yazılar*, Der. Nejat Bozkurt, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- [5] *Aristokrasi /Soylu Yönetimi*: Yönetimde soyluların egemen olduğu düzen; Devlet yönetiminin, soyluluk ve sosyal statü bakımından toplumda sivrilmış seçkinler grubunun tekelinde bulunduğu siyasal sistem.
- [6] *Burjuvazi*: Kapitalist toplumlarda artık değerın bölüşülmesi noktasında işçi sınıfı ile mücadele eden ve kapitalizmin korunmasından çıkar sağladığı varsayılan orta sınıf yada yönetici kesim.
- [7] Devrimler ve Karşı Devrimler Tarihi Ansiklopedisi,(1975). “Aydınlanma Felsefesinin Etkileri”, Çev. Ayşe Edirne ve diğerleri, İstanbul: *Gelişim Yayınları*, 1.Baskı, c.4 ss.834-836.
- [8] Taşçı, Serdar, (Temmuz, 2000).“Aydınlanmanın Felsefesi”, *Toplumbilim- Aydınlanma Özel Sayısı*, Sayı:11 ss.131-134.
- [9] Doğan, İsmail.(1998). *Sosyoloji Kavramlar Ve Sorunlar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- [10] Kiaulehn, Wolther.(1971). *Demir Melekler-makinenin doğuşu, tarihi ve kudreti*. (Çev.: Hayrullah Örs). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- [11] Armstrong, Karen.(1998). *Tanrının Tarihi*. (Çev.: Oktay Özel, Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- [12] Kösemihal, Nurettin Şazi.(1968). *Batı Uygarlığı Ve Biz*. İstanbul: Ak Kitapevi.

- [13] Yılmaz, İrfan ve Diğerleri.(1998) *Yeni Bir Bakış Açısıyla İlim Ve Din*. İzmir: Nil Yayınları.
- [14] Sena, Cemil.(1978). *Tanrı Anlayışı*. 1. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- [15] Aktay, Yasin ve M. Emin Köktaş.(1998). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Vadi Yayınları.
- [16] Adıvar, A.Adnan.(1987). *Tarih Boyunca Bilim Ve Din*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- [17] Hançerlioğlu, Orhan.(1983). *Düşünce Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- [18] Montesquieu.(1965). *Kanunların Ruhu Üzerine*. 2. cilt. (Çev. Fehmi Baldaş). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- [19] Lange, Friedrich Albert.(1990). *Materyalizmin Tarihi Ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*. (Çev.: Ahmet Arslan) Ankara: Gündoğan Yayınları.
- [20] Bayet, Albert.(1970). *Dine Karşı Düşüncenin Tarihi*. (Çev.: Cemal Süreya) İstanbul:Varlık Yayınevi.
- [21] Sennet, Richard.(1996). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (Çev.: Serpil Durak). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- [22] Demir, Ömer ve Mustafa Acar.(1997). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- [23] Tanilli, Server.(1991) *Yüzyılların Gerçeği Ve Mirası*. İstanbul: Say Yayınları.
- [24] *Animizm: Canruhçuluk-Canlılık-Ruhçuluk; 1.* Doğanın bir bütün olarak ve her varlığın teker-teker maddi varlığının ötesinde bir de ruha sahip olduğunu kabul eden görüş. *2.* Doğal olaylar, hayvanlar yâda doğada var olan başka nesnelere bir ruh izafe ederek bunlara tapınma temeline dayanan din anlayışı.

Rasim BAYRAKTAR

rasim.bayraktar@giresun.edu.tr

He is a assistant professor, Giresun University Faculty of Islamic Sciences, a member of the Department of Primary Religious Culture and Moral Education. Expertise: Sociology of Religion and Culture